

EMLÉKEZÉS SZELÉNYI IVÁNRA (1938 – 2026), A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA RENDES TAGJÁRA
REMEMBERING IVÁN SZELÉNYI (1938-2026), FULL MEMBER OF THE
HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

Hosszan elhúzódó betegségek után, Budapesten hunyt el Szelényi Iván, szociológus, a város- és településszociológia, a kapitalizmus, a szocializmus és a poszt szocialista társadalmak szerkezeti problémáinak nemzetközi hírű kutatója – Lukács György, Heller Ágnes és Kornai János mellett az elmúlt 100 év nemzetközi mércével mért, legjelentősebb magyar társadalomtudósa. Akárcsak az említett szellemóriások, Szelényi pályája és munkásságának nagyobbik része Magyarországhoz kapcsolódott. Művei nagyjából egyidejűleg jelentek meg angol és magyar nyelven. Ugyanakkor neve és munkássága az amerikai Yale és a Kaliforniai egyetem (UCLA) tanszékein keresztül szorosan beépült az amerikai és európai összehasonlító szociológiai kánonba is. Haláláig Szelényi professzor a Yale Egyetem Szociológiai és Politikatudományi Tanszék William Graham Sumner professzor emeritusa, a New York University Abu Dhabi Társadalomtudományi Karának Max Weber professzor emeritusa volt. Öt egyetem, a dél- ausztráliai Flinders Egyetem (1997), a nürnbergi Friedrich-Alexander Egyetem (2003), a Budapesti Corvinus Egyetem (2011), a firenzei European University Institute (2015) és a Soros György által alapított Közép-európai Egyetem (2016) díszdoktora. A Kaliforniai Egyetem 1997-ben Luckmann Distinguished Teaching díjban részesítette, munkásságát 2006-ban a Magyar Állam Széchenyi díjjal ismerte el.

Konrád Györggyel közösen írt *„Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz”* című munkáját (röviden: az *Értelmiség-könyv*) a nemzetközi szociológiai és politológiai irodalom az egyik legidézettebb kelet-európai elemzésként tartja számon. Az angol kiadás mellett a könyv megjelent francia, német, spanyol, japán és kínai nyelven is. A komplett kiadások mellett egyes fejezetei szamizdat, illetve egyetemi gyűjteményes kötetek formájában több más nyelven (például orosz és más szláv nyelveken) is hozzáférhetőek.

I.

Szelényi Iván 1938. április 17-én, több generáción át visszavezethető, értelmiségi családba született Budapesten. Felmenői 1867-ban magyarosítottak Schneiderről Szelényire. Apja, Szelényi Gusztáv, 1904-ben született Késmárkon, a mai Szlovákia területén. Az ő édesapja Szelényi Ödön, a késmárki líceum tanára volt

– cipszer, azaz szepességi szász eredetű, lutheránus vallású értelmiségi. Szelényi Iván nagyanyja, Faragó Etelka, “kun lány” volt, Faragó Bálintnak, aki a mezőtúri református gimnáziumnak volt az igazgatója, és Dancsházi Juliannának a lánya. Abban, hogy Szelényi Gusztáv természettudósi pályát választott, a családi gyökerek is nagy szerepet játszhattak. Az ő nagybátyja, Szelényi Károly, természettanár-botanikus volt a késmárki líceumban, aki doktori disszertációját a pesti egyetemen a Budai-hegységben élő mohákról írta. Szelényi Gusztáv egész pályafutását a budapesti Természettudományi Múzeumban töltötte – egészen 1968-as nyugdíjba vonulásáig. Ám ezt követően is kapcsolatban maradt a múzeummal és még évekig növényvédelmi állattant adott elő a szegedi József Attila Tudományegyetemen, ahol 1971-ben címzetes egyetemi tanárrá is kinevezték. 1982-ben halt meg, amikor Iván fia az Egyesült Államokban élt, elsőszülött fia pedig, az Ivánnál 6 évvel idősebb Szelényi Zoltán már két évtizede halott volt.

Biológiai értelemben Szelényi Iván élete nehezen indult. Farfekvéssel született, aminek következtében csípőficamos lett, ami egész életét megkeserítette. Kisgyermekként rettenetes fájdalmakat élt át és tulajdonképpen egész életében kicsit sántított. Ezt követően azonban a fiatalkora minden tekintetben szerencsés volt. Tízéves korában, 1948-ban fél évet Hollandiában töltött egy, a református egyház által szervezett gyermekmentő akció keretében. Kelet-európai gyerekeket vittek ki jómódú és jószívű szülőkhöz, hogy táplálják és ruházzák fel őket. Ez a fél év afféle előiskola volt a polgári létformához. A budapesti Petőfi Sándor Gimnáziumban (az egykori *Verbőczy István Gimnáziumban*) kitűnő eredménnyel végezte a középiskolát.¹ Első helyen az orvosi egyetemre jelentkezett, de oda nem vették fel, csak a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre (MKKE). Amikor 1956-ban elsőéves egyetemistaként be kellett volna vonulnia katonának, egy gyermekkori csípőprobléma miatt alkalmatlannak találták. Az MKKE-et 1960-ban fejezte be a Nemzetközi kapcsolatok szakon. Az egyetemről hozott jellemzése alapján eleinte sehova sem akarták felvenni (elsősorban azért mert nem volt KISZ-tag), de pár héttel később a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Külkereskedelmi osztályán mégis kapott – igaz, lélekölő - állást. Egy év után ugyanott a Könyvtár alkalmazásába került, ahol külföldi könyvekről és cikkekről készített

¹ Az nem ismeretes, hogy ezt megelőzően melyik budapesti általános iskolában tanult. Írásaiból és nyilatkozataiból az derül ki, hogy diákként haszontalannak ítélte az iskolai éveket, beleértve az egyetemi éveket is. Egyedül az MKKE Gazdaságtörténeti Tanszékét értékelte pozitívan. Innen ered a barátság Berend T. Ivánnal (1930-2026) a tanszék vezetőjével, az MTA későbbi elnökével (1985–1990).

ismertetéseket. Ezidőtájt sok ilyen cikke jelent meg a *Statisztikai Szemlében*. Első tudományos igényű önálló cikkét a KSH lapja, a *Demográfia* közölte.²

Hegedüs András³ vezetésével 1963. március 15-én jött létre az MTA Szociológiai Kutatócsoportja, ahol Szelényi kapott egy félállást. Mellette tanársegédként oktatott az MKKE-n. Főmunkahelye kezdeményezésére az 1964–1965-ös tanévet - az amerikai Ford Alapítvány posztdoktori ösztöndíjának köszönhetően - az Egyesült Államokban töltötte. Az I. félévet a new yorki Columbia egyetemen, a II.-at a kaliforniai Berkelyben. A Columbián – mások mellett – konzulensének, Robert Mertonnak a kurzusát vette fel, és itt hallotta először Polányi Károly nevét.⁴ Berkleyben Nathan Glazer⁵ volt a konzulense; ezen kívül Seymour Martin Lipset⁶ szemináriumát látogatta. Amerikából visszatérve, 1966-ban lett az akkor újonnan kreált MSZMP Központi Bizottsága Társadalomtudományi Intézetének (KB TTI) főállású munkatársa. 1967-től az intézet tudományos titkára és egy ideig a „szociológiai laboratórium” névre hallgató intézmény vezetője is volt. Itt – többek között – Gombár Csaba, Kolosi Tamás, Papp Zsolt, Sipos Katalin volt a beosztottja.⁷ Mellette az MKKE-n docensi rangban óraadó volt a Hegedüs András vezette, újonnan alakult Szociológiai Tanszéken. 1966/67 fordulóján (félállásban) a BUVÁTI-ban is dolgozott, majd pedig a VÁTI-ban. 1970-ben az intézet településszociológiai osztályának vezetőjévé nevezték ki. Emellett 1972-ben és 1973-ban a *Szociológia* című tudományos szakfolyóirat egyik szerkesztője, valamint az MKKE városszociológiai csoportjának vezetője is volt. 1973-ban védte meg a szociológiai tudományok kandidátusi értekezését.

² Szelényi Iván : „A szabadidő vizsgálata a polgári szociológiában”, *Demográfia*, 1962. 5. évf. 1. sz. 97-109.

³ Hegedüs András (1922-1999) magyar szociológus, politikus, 1955–1956-ban Magyarország miniszterelnöke.

⁴ Polányi neve és magyar származása ezen az egyetemen köztudott volt, mivel 1947 és 1953 között ott tanított.

⁵ Nathan Glazer (1923 – 2019) amerikai szociológus, történész. 1960-ban, a később New York állam szenátoraként ismertté vált Patrick Moynihannel írta első fontos könyvét, *Túl az olvasztótégelyen* címmel.

⁶ Seymour Martin Lipset (1922–2006) szociológusként és politológusként egyaránt óriási tekintély volt. Mindmáig az egyetlen olyan tudós, akit egy ízben az Amerikai Politikatudományi Társaság, évekkel később pedig az Amerikai Szociológiai Társaság is elnökévé választotta.

⁷ 1966 és 1980 között az Intézet első igazgatója Lakos Sándor (1921-1996) volt. Szelényit Lakos 1961-ben ismerte meg, amikor a KSH könyvtárába járt fel olvasni, és Szelényi volt a külföldi folyóirattár vezetője. Annak ellenére, hogy az MSZMP KB intézménye volt, Szelényinek abból nem volt problémája, hogy továbbra is párton kívüli maradt. A KB TTI monografikus bemutatását ld. Pál Zoltán (2021): *Társadalomtudomány a diktatúrában. Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete (1966–1989)*. PhD értekezés https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_DoktoriDisszertaciok_2_2021_PalZoltan/?pg=7&layout=s

II.

Szelényi életében sorsdöntő – de nem előzmények nélküli - fordulat történt 1974 szeptemberében. 1969 után ugyanis fokozatosan szembekerült a pártvezetés egy részével, még Törzsök Erika felkérésére a „repülő egyetemen” is előadást tartott, továbbá tiltakozott a Lukács-tanítványok elleni 1973-as MSZMP párt határozat ellen, majd látványosan kiállt a bíróság elé állított Haraszti Miklós mellett.⁸ A jelen írás tárgyának szempontjából mindennél sokkal fontosabb tény, hogy 1974 szeptemberében fejezték be – barátjával és szerzőtársával, Konrád Györggyel⁹ közösen írt - *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyv első kéziratát. Mint azt a szerzők maguk is sejtették, a hatóságok titokban folyamatosan figyelték a konspiratív körülmények között Csobánkán alkotó szerzőket. Október első napjaiban mindkettőjüket őrizetbe vették és hét napig a Gyorskocsi utcai kapitányságon tartották őket fogva.

Minden bizonnyal Szelényi hosszú és termékeny tudományos életművének ez a legjelentősebb darabja. Egészen pontosan ez az *Esszé* alcímmel megjelent könyv 9 hónap alatt született 1973 decembere és 1974 szeptembere között a konspiráció szigorú szabályai szerint. Szellemi értelemben azonban 10 évnyi közös kutatómunka, több Konrád Györggyel közösen írt magyar nyelvű könyv és folyóiratcikk alapozta meg ezt a 214 oldalas művet. Az esszé egyik alapgondolata, mint később Szelényi többeknek is elmesélte, közhelyszerűen evidens volt. Közvetlenül Bibó Istvántól származott, akivel 1964-ben kollégák voltak a KSH könyvtárban. Egy baráti beszélgetés közepette – Szelényi emlékezete szerint – Bibó valami ilyesmit mondott a szocialista rendszerről: ennek a rendszernek az a legnagyobb hazugsága, hogy a proletariátus diktatúrája. Ez az értelmiség diktatúrája. Ettől a *bon mot*-tól Szelényi soha nem tudott (és nem is akart) megszabadulni. A másik alapgondolat Kolosi Tamástól származott, aki szerint az osztálystruktúrát nem a munkamegosztásban elfoglalt hely határozza meg, hanem a többlettermék feletti rendelkezési jog.

⁸ Haraszti Miklós 1970–1971-ben segéd munkásként dolgozott a Vörös Csillag Traktorgyárban. Az ott szerzett tapasztalatait dolgozta fel a *Darabbér – Egy munkás a munkásállamban* című szociográfiájában, amely részletesen bemutatta a fizikai munkások kiszolgáltatottságát, az elidegenedést és a hajsolt teljesítménybér-rendszert. 1973. május 22-én a hatóságok lefoglalták a kéziratot, az író pedig letartóztatták. Izgatás címen indítottak ellene büntetőeljárást. A perben a védő azzal érvelt, hogy a *Darabbér* nem politikai pamflet vagy uszítás, hanem szociológiai kutatás. Szelényi Iván, mint a *Szociológia* című lap szerkesztője szakvéleményben és tanúként is ugyanezt mondta. Ezzel a karakán kiállással valamelyest sikerült javítani Haraszti helyzetén, de a folyóirat szerkesztői pozícióját Szelényi hamarosan elvesztette és eltávolították az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetéből is.

⁹ Konrád György (1933 – 2019), Kossuth-díjas magyar író, szociológus, 1966-tól kezdve haláláig Szelényi Iván legközelebbi barátja.

E két meglátást továbbfejlesztve, a szerzők elvetették mind a hivatalos marxista-leninista ideológiát (amely szerint a szocializmusban nincsenek kizsákmányoló osztályok), mind a klasszikus trockista/nyugati nézeteket (melyek szerint a rendszer csupán egy szűk politikai bürokrácia uralma). Tézisük szerint az államszocializmusban a redisztributív (állami újraelosztó) gazdaság logikája miatt a transzcendens/racionális tudás birtokosai – a tervezők, technokraták, bürokraták, humán értelmiségiek – váltak az új uralkodó osztállyá. Míg a kapitalizmusban a piac és a magántőke határozza meg a társadalmi pozíciókat, a szocializmusban a terv és a központi újraelosztás feletti rendelkezés adja a hatalmat. Ennek a „racionális újraelosztásnak” a legitimációját pedig a szaktudással bíró értelmiség adja. A már lényegében teljesen elkészült könyv írógép-másolatainak terjesztéséért az állambiztonsági szolgálat előbb Konrád jóbarátját, Szentjóbby Tamást tartóztatta le, akinél a könyv kéziratának egyik példányát éppen a szerzők rejtették el, majd órákon belül Konrádot és Szelényit is őrizetbe vette. Államellenes izgatás gyanújával hallgatták ki őket. Külön-külön cellában egy hetet töltöttek.

Ezzel véget ért Szelényi addig felfelé ívelő karrierje: leváltották a *Szociológia* szerkesztői pozíciójából, Lakos Sándor elbocsátotta a KB Társadalomtudományi Intézetéből, és nem dolgozhatott tovább a Közgazdaságtudományi Egyetemen sem. Nyolc hónappal később¹⁰, Szelényit és családját 1975 májusában olyan útlevéllel látták el, amivel csak kilépni lehetett a határon, de visszatérni nem. Konrád végül itthon maradt és megtartotta magyar útlevelét, Szelényi az emigrációt választotta. Az Értelmiség könyv kéziratát – az Egyesült Államok budapesti nagykövetségének segítségével – csak két évvel később, 1975 májusában sikerült kijuttatni külföldre.

III.

Szelényi nemzetközi tudományos ismertségét és elismertségét jelentős részben empirikus kutatásainak köszönheti. Pályája kezdetén, a 60-as évek közepén országos visszhangot váltott ki a budapesti, pécsi, debreceni és szegedi *lakótelepi kutatás*¹¹, de volt nemzetközi visszhang is. Lakásszociológiai kutatásai során a

¹⁰ A dátumokból úgy tűnik, hogy meglehetősen sok idő telt el, amíg Szelényi állást talált magának valamelyik nyugat-európai országban.

¹¹ Konrád György – Szelényi Iván (1969): *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai Kiadó. Szelényi 1973-ban megvédett azonos című kandidátusi disszertációja is ennek a kutatásnak az eredményeit foglalta össze. A nemzetközi visszhang első megnyilvánulása egy kétszerős cikk volt. Ld. Eugene Litwak – Iván Szelényi (1969): „Primary Group Structures and Their Functions: Kin, Neighbors, and Friends”, *American Sociological Review*, August 34(4):465, DOI:10.2307/2091957. Egy amerikai (Detroit) és két szocialista magyar város (Budapest és Pécs) összehasonlítását végezte el a szerzőpáros. Bebizonyították, hogy a primér csoportok funkcionális

Szelényi - Konrád páros arra a következtetésre jutott, hogy az államszocialista rendszerben a társadalmi egyenlőtlenségeket az állami redisztribúció hozza létre, és ezeket a társadalmilag hátrányos helyzetben levő rétegeknek a piaci tranzakciókkal kell kiegyensúlyozniuk. A kapitalista piacgazdaságok elemzésére épülő közgazdaságtan és szociológia azt állapította meg, hogy piacgazdaságokban az egyenlőtlenségeket a piac hozza létre, amit az állam jóléti redisztribúcióval tud mérsékelni a hátrányos helyzetben lévők érdekében. Kiderült, hogy a szocialista redisztributív gazdaság ennek éppen a tükörképe: itt az egyenlőtlenségeket a domináns redisztributív mechanizmusok hozzák létre, és azt a hátrányos helyzetben lévők piaci mechanizmusokkal próbálják mérsékelni.

A KB TTI-ben 1969 nyarán Szelényi Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén és Csongrád megyei pártbizottságok segítségével 1500 *vidéki, értelmiségi* foglalkozású személyt vont be egy nagy felmérésbe.¹²

A 70-es években Andorka Rudolf¹³ egyik szervezője volt a nemzetközi fősodor irányával egybeeső hazai *mobilitás* kutatásnak. Ehhez kapcsolódott a Ford Alapítvány által 2000-ben és 2001-ben támogatott, 6 közép-európai országra kiterjesztett kutatás, ami a szegénység és az etnicitás kapcsolatára fókuszált, s amiben Szelényi is benne volt.¹⁴ Nagy nemzetközi visszhangja volt az Abu Dhabii évek során bonyolított *vendégmunkás*-kutatásnak is. A 2010-14 között folytatott kutatásának tárgya az Egyesült Arab Emírátsokban dolgozó pakisztáni vendégmunkások munkavállalási szokásainak feltérképezése volt. Az Emírátsok lakosságának 90%-a vendégmunkás. Egészen szélsőséges arány!¹⁵

Miután Szelényi a rendszerváltás idején hazatérhetett, Kolosi Tamással (aki a TÁRKI alapító elnöke volt) szoros munkakapcsolatba lépett. Nem csupán elméletben vitáztak a *társadalmi rétegződésről*, hanem közös empirikus

tagozódása rendszereken átívelő, univerzális jelenség: a modernizáció hatására Detroitban és Magyarországon is hasonló mintázatok szerint működtek a rokon-, szomszéd- és baráti hálózatok. Ez a cikk volt Szelényi Iván első nagy áttörést hozó, nemzetközileg elismert publikációja.

¹² A felmérés eredményeit 1971-től *A vidéki értelmiség helyzete* című hétkötetes sorozatban tették közzé.

¹³ Andorka Rudolf (1931 – 1997) Széchenyi-díjas magyar szociológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. A társadalmi rétegződés és a demográfia neves kutatója, Berend T. Ivánt követően, 1991-től haláláig a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem rektora volt.

¹⁴ Ennek az 1989-től, több évtizeden át zajló projektnek a részeként Szelényi és munkatársai – legelső sorban is Ladányi János – egy észak-magyarországi cigány falu életét követték Csenyétén. Ld. Ladányi János – Szelényi Iván (1997): „Csenyete – Egy román lakta falu esélyei a megmaradásra”, *Kritika*, 26 (10), 12–15. o.

¹⁵ Az eredményeket a *Building Nations with Non-Nationals* című kötet tartalmazza, amely a budapesti Corvina kiadó gondozásában jelent meg 2019-ben angol nyelven.

kutatásokat is végeztek a posztkommunista elitváltásról és az új milliárdosok rétegéről. Közös könyvet is jegyeztek.¹⁶

IV.

Szelényi 37 éves volt, amikor 1975 májusában kényszerűségből elhagyta Magyarországot. Pár hónapig az angliai Kent Egyetem vendégkutatójaként dolgozott, de még abban az évben az ausztráliai Flinders Egyetemre kapott egyetemi tanári és tanszékvezetői kinevezést. 1976 márciusában érkezett meg Adelaide-be. Ausztráliában élve minden követ megmozgatott hogy otthoni barátait, a Lukács György tanítványait véd- és dacszövetségbe tömörítő Budapesti Iskola¹⁷ üldözésnek kitett tagjait, Heller Ágnest, Fehér Ferencet, Márkus Györgyöt és Máriát, valamint Vajda Mihályt és feleségét Ausztráliában valamelyik egyetemen álláshoz juttassa. A Heller és Márkus házaspár esetében ez 1978-ban sikerrel járt, Vajda Mihály azonban időközben meggondolta magát és Magyarországon maradt.

Szelényi 1980 végén költözött át Ausztráliából az Egyesült Államokba, ahol 1981 és 2010 között a kortárs szociológia legtekintélyesebb fellegváraiban tanított: 5 évet a Wisconsin Egyetemen (Maddison), 1986 és 1988 között három évet a New York-i Városi Egyetemen, majd kétszer 11 évet a kaliforniai UCLA-n, azután pedig a Yale-n. Amikor a UCLA egyik befolyásos professzora volt, megpróbált segíteni Berend T. Ivánnak, aki feleségével együtt 1989/1990 fordulóján mindenképpen el akart költözni Magyarországról. Szelényi rábeszélte a történettudományi tanszék vezetőit, hogy hívják ki Berendet egy interjúra. A vége a történetnek ismert: Berend 1990 nyarán megkapta az állást és több évtizeden át az UCLA-n oktatott.¹⁸ Nyilván az amerikai környezet nyomására, de részben a csípőfájdalmak leküzdésére elkezdte nagyon komolyan venni a sportolást. Ötven éves volt, amikor először futotta le a new yorki maratont, amit még 28 futás követett. Ez évtizedeken át eredményes terápiának bizonyult.

Akadémiai értelemben Szelényi Amerikában 1999-ben ért a csúcusra, amikor a Yale egyetem Gazdaságpolitikai és Szociológiai Mester szakának átszervezésére kapott tanszékvezetői megbízást. 2000-ben lett az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia tagja. 2003-ban az Amerikai Szociológiai

¹⁶ Kolosi Tamás · Szelényi Iván (2010): *Hogyan legyünk milliárdosok? Avagy a neoliberális etika és a posztkommunista kapitalizmus szelleme*, Bp. Corvina.

¹⁷ Erről részletesen ld. Szelényi Iván 1977-ben, a trockista szellemiségű *Critique* című folyóiratban megjelent beszámolóját.

¹⁸ Berend Amerikában kötött házasságot korábbi budapesti élettársával, Radics Katalinnal. Szelényi Iván és felesége voltak az esküvői tanúik.

Társaság alelnöke is volt. Akárcsak Kornai, Szelényi neve is jól ismert volt és ma is az Kínában. 2008 után két könyvét is lefordíttatta a pekingi Akadémiai Kiadó és kiadtak tőle egy tanulmánykötetet is. Háromszor is járt ott. Halálakor Sun Liping és Liu Xin, Kína két legtekintélyesebb szociológusa, külön-külön nekrológban méltatták életművét. Szelényi Oroszországban is a posztkommunista transzformáció egyik legtöbbet idézett teoretikusának számít. Négy könyve jelent meg orosz fordításban. 2010-ben Szelényi, túl a 72-ik életévén, már éppen a nyugdíjba vonulást fontolgatta, amikor ajánlatot kapott egy másik new yorki egyetemről (NYU), hogy vállalja el a társadalomtudományi kar alapító dékáni feladatát az NYU Abu Dhabi-i kampuszán. Ott négy évet töltött.

Szelényi Iván nemzetközileg legidézettebb és legismertebb öt könyve:

The Intellectuals on the Road to Class Power (*Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*, 1979)

Konrád Györggyel közösen írt, ikonikus mű, amely miatt Szelényit 1975-ben kiutasították Magyarországról.

Making Capitalism Without Capitalists (*Kapitalizmus kapitalisták nélkül*, 1998)

Gil Eyal és Eleanor Townsley közreműködésével írt kötet a közép-európai posztkommunista átmenetről. A szerzők azt vizsgálják, hogy a posztkommunista országokban hogyan épült ki a piacgazdaság a klasszikus nagytőkés osztály hiányában.

Socialist Entrepreneurs. Embourgeoisement in Rural Hungary (*Szocialista vállalkozók*, 1988)

A vidéki Magyarország polgárosodását és a „második gazdaságot” vizsgáló kötet, amelyet a University of Wisconsin Press adott ki.

Urban Inequalities under State Socialism (1983)

Az Oxford University Press által megjelentetett városszociológiai monográfia. Ez tette nemzetközileg elismertté Szelényit a kelet-európai városi lakáspolitikáért, a térbeli és társadalmi egyenlőtlenségek szakértőjeként.

Patterns of Exclusion (2006)

A Ladányi Jánossal közösen jegyzett kötet a Columbia University Press gondozásában jelent meg. A posztkommunista közép-európai társadalmak kirekesztési mechanizmusait, a mélyszegénységet és a roma etnikum

helyzetét elemzi globális összehasonlításban. Ezért a könyvért a Magyar Szociológiai Társaság neki ítélte a 2005. évi Polányi díjat.

V.

A rendszerváltás idején Szelényit tárt karokkal fogadta vissza itthon a magyar tudományos élet. A Magyar Szociológiai Társaság 1991-ben elnökének választotta. De valójában a rendszer viszonyulása Szelényihez már 1982-től fogva megváltozott: a „tiltott” kategóriából áttették a „tűrt” kategóriába. Először is nem akadályozták meg, hogy oktatási, kutatási vagy bármilyen más célból beutazzon Magyarországra.¹⁹ És abban sem, hogy nemzetközi összehasonlító szociológiai felméréseket magyar kollegák bevonásával szervezzék. A Gondolat Kiadó 1989-ben végre legális formában is kiadta az „értelmiség-könyv”-et, 1990-ben megvédte a szociológiai tudományok akadémiai doktori értekezését²⁰, ugyanebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező²¹, 1995-ben pedig rendes tagjává²² választotta. Mint akadémikus, *ex officio* tagja volt az MTA Szociológiai Bizottságának. 2008-ban Budapest díszpolgára lett. Mindeközben fenntartotta magának a kétlakiság luxusát és terhét: ingázott Magyarország és Amerika között.

Majd négy évtizednyi távollét után, Szelényi Iván 76 éves korában, 2014-ben települt vissza Magyarországra. Nyilvános előadásokat vállalt szerte a nagyvilágban, részt vett az MTA IX. osztályának munkájában, tagja volt a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. igazgatóságának. 2014-től haláláig - 12 éven át - egykori budapesti egyetemi tanítványával, Mihályi Péterrel, az MTA levelező tagjával dolgozott együtt. Egyebek között két monográfiát jelentettek

¹⁹ 1978-ban még édesanyja temetésére sem kapott beutazási engedélyt Szelényi professzor.

²⁰ Az MTA doktori fokozatát nem egy önálló műre, hanem egy tézis-kötetre kapta, amelyet a következő címmel nyújtott be: *Új osztály, állam, politika (Tézisek életművemről a tudományok doktora fokozatának elnyeréséhez)*.

²¹ MTA levelező tagi előadás (1991. május 28.): „Polgárosodás Magyarországon: tőkésosztály és vállalkozók a rejtett gazdaságban”.

²² MTA rendes tagi székfoglaló előadás (1995. január 25.): „A posztkommunista társadalmiének változásai - a menedzseri uralom elméletének újragondolása”.

meg angol és orosz nyelven²³, továbbá két tanulmány-gyűjteményt magyar²⁴ és angol nyelven²⁵ a posztkommunista társadalmak általános problémáiról és a 20 éven át tartó magyarországi Orbán-rendszeréről.

2026. január 28-án Szelényi Ivánt egy fürdőszobai elesés ágyának döntötte és nyilván a veleszületett csipőficam is belejátszott abba, hogy többet nem tudott lábra állni. 88 éves korában, 2026. augusztus 3-án kórházban hunyt el. Augusztus 19-én az MTA és a Főváros saját halottjaként temettette el az Óbudai temetőben. A gyászszertartáson Iványi Gábor metodista lelkész, a régi barátok nevében Haraszti Miklós, az MTA IX. osztálya nevében Mihályi Péter, a Főváros nevében Karácsony Gergely főpolgármester mondott búcsúbeszédet. A temetésen ott volt Szelényi professzor három Amerikában felnőtt gyermeke, akik közül kettő - Szonja²⁶ és Balázs²⁷ - szociológusként kötelezte el magát a társadalomtudományi kutatás mellett és édesapjukkal közösen publikáltak is.

²³ *Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality: The Top 20%*, 2020. Palgrave Pivot Series, Palgrave-Macmillan (Springer), Cham (Switzerland), 2019, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-03846-5>. Ezért a könyvért a Magyar Szociológiai Társaság Szelényi Ivánt és Mihályi Pétert a 2020. évi Polányi Károly-díjjal tüntette ki.

Orosz cím: *Получатели ренты. Прибыли, заработки и неравенство (верхние 20%)*. 2020, Izdatelstvo: Magistr, ISBN 978-5-9776-0518-2.

Varieties of Post-communist Capitalism: A Comparative Analysis of Russia, Eastern Europe and China, Series: Studies in Critical Social Sciences, volume 157, 2019/2020, Brill, E-book: DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004413191>. Hard copy: E-book: <https://doi.org/10.1163/9789004413181>.

Orosz fordítás: *Разновидности посткоммунистического капитализма: Сравнительный анализ России, Восточной Европы и Китая* (Russian translation of *Varieties of Post-communist Capitalism: A comparative analysis of Russia, Eastern Europe and China*), Series: Contemporary Western Rusistika, Academic Studies Press, 2023. ISBN: 9798887193229.

²⁴ *Az egyenlőtlenségek új formái (Magyarország az Orbán-korszakban)*, Bp. TÁRKI Zrt. Internetes változat. 2026. január, <https://tarki.hu/szelenyi-mihalyi-egyenlotlensegek-uj-formai>

²⁵ *Inequalities: origins and consequences (Understanding the post-communist period, 1989 -2025)*, Bp.: TÁRKI Zrt. 2026. január. Internetes változat. <https://tarki.hu/szelenyi-mihalyi-egyenlotlensegek-uj-formai>

²⁶ - Szelényi Iván – Szelényi Szonja (1991): „Az elit cirkulációja”, *Kritika*, 10. sz.,

Kolosi Tamás–Szelényi Iván–Szelényi Szonja–Bruce Western (1991): „Politikai mezők a posztkommunista átmenet korszakában”. *Szociológiai Szemle*, 5-34. o.

Szelényi Iván – Szelényi Szonja (1995): „Circulation or reproduction of elites during post-communist transformation in Eastern Europe”, *Theory and Society*, Vol. 24. No.5. October.

Szelényi, Szonja - Szelényi, Iván - Kovách, Imre (1995): „The making of the Hungarian postcommunist elite: Circulation in politics, reproduction in the economy”, *Theory and Society*, Vol. 24. No.5.

Szelényi, Szonja - Szelényi, Iván - Poster, Winifred R. (1996): „Interests and symbols in post-communist political culture: The case of Hungary”, *American Sociological Review*, Vol. 61. No. 3.

Szelényi, Balázs - Iván Szelényi (1991): “The Social Impact of Agrarian Reform: Social and Political Conflicts in the Post-Communist Transformation of Hungarian Agriculture.” *The Anthropology of East Europe Review*, Vol. 10. Spring.

Szelényi, Iván, and Balázs Szelényi (1994): “Why Socialism Failed? Towards a Theory of System-Breakdown.” *Theory and Society*, Vol. 23, April.

Mihályi Péter
az MTA levelező tagja
email: peter@mihalyi.com